

**MIROSLAV BÁRTA, MARTIN KOVÁŘ (edd.),
Kolapsy a regenerace: cesty civilizací
a kultur. Minulost, současnost a budoucnost
komplexních společností,**

Praha 2011, Academia, 814 s., ISBN 978-80-200-2036-9

**MIROSLAV BÁRTA, MARTIN KOVÁŘ (edd.),
Civilizace a dějiny. Historie světa očima dvaceti
českých vědců,**

Praha 2013, Academia, 560 s., ISBN 978-80-200-2301-8

Za posledních několik let přibyla na pultech českých knihkupců řada publikací, které se věnují vývoji lidských společenství v současnosti i minulosti a ve svém názvu obsahují slovo „krize“ nebo „kolaps“. Nemá myslím smysl zatěžovat zde čtenáře jejich výčtem, stačí, upozorním-li alespoň na autory těch nejnámějších a nejdokazovanějších: J. A. Tainter, J. Diamond, J. Casti. Důvody konjunktury tohoto tématu v České republice by zajisté stály za samostatnou analýzu. V širším evropském či světovém kontextu se však o žádnou novinku nejedná, o čemž svědčí například názor americké historičky Elizabeth L. Eisensteinové: „Beginning with the ‚trauma‘ of the Black Death, every era once regarded as ‚transitional‘ is now presented as an age of ‚crisis‘,“ nebo následující postřeh Reinharta Kosellecka z roku 1985: „Kdokoli dnes otevře nějaké noviny, narazí na pojem ‚krize‘.“¹

V Česku se o popularizaci výzkumu krizí a kolapsů civilizací zasloužila řada autorů, ale určitě jedním z neaktivnějších a médií nejvyhledávanějších je profesor egyptologie Miroslav Bárta, který je, mimo jiných textů na dané téma, spoluteditorem hned tří knih zabývajících se „kolapsy“, z nichž dvě jsou předmětem mojí recenze.² Obě tyto knihy obsahují dohromady téměř 50 kapitol, přičemž

1 REINHART KOSELLECK, *Některé otázky spojené s pojmem krize*, in: Pojem krize v dnešním myšlení, Praha 1992, s. 47.

2 MIROSLAV BÁRTA, MARTIN KOVÁŘ a kol., *Kolaps a regenerace: cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností*, Praha 2011; MIROSLAV BÁRTA, MARTIN KOVÁŘ a kol., *Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců*, Praha 2013. Těmto dvěma předcházela kniha PĚTR POKORNÝ, MIROSLAV BÁRTA (edd.), *Něco překrásného se končí. Kolapsy v přírodě a společnosti*, Praha 2008.

na první z nich se podílelo více než 30 autorů a autorek. Proto jsem namísto povšechné informace o celku zvolil opačnou strategii a zaměřil se jen na několik vybraných textů od tří, resp. dvou autorů: Miroslava Bárty (editorské úvody jsou pochopitelně spolupodepsány Martinem Kovářem) a Jana Kozáka. V případě Miroslava Bárty mi půjde zejména o způsob, jakým v textech představuje naši současnou „civilizaci“, a jaké jsou podle něho příčiny stavu, v němž se nachází. Pokusím se též přiblížit některé jazykové prostředky a rétorické postupy, které v textech uplatňuje.³ Vedle Bártových příspěvků se ještě detailněji zaměřím na dvě kapitoly geofyzika Jana Kozáka, které vybočují z čistě oborových diskurzů, jichž se většina ostatních autorů a autorek přidružuje. Kozák totiž podobně jako Bárta nabízí jistou specifickou „filozofii dějin“, kterou stojí za to blíže prozkoumat.

Základní sdělení obou knih lze podle Miroslava Bárty shrnout do pouhých několika slov: žijeme v přelomové době či přímo na počátku nové epochy (CaD, s. 21). Tato doba se vyznačuje mnoha specifiky. Je „přetechnizovaná“ a „zahlcená povrchními informacemi“ (KaR, s. 39), „ekonomické trhy jsou nevypočitatelné, hodnota peněz relativní, zmizel pocit bezpečí stejně jako předvídatelnost klimatu“ (KaR, s. 19). Došlo k „duchovnímu vykořenění, devastaci morálních hodnot, obecnému propadu etiky“ (KaR, s. 21) a „naše společnost se zdá být na sestupné trajektorii, která se může velmi záhy proměnit v kolaps“ (KaR, s. 22). Klesá, ba přímo „nepopíratelně upadá“ (KaR, s. 19) obecná „vzdělanost“ a „čelíme masivnímu selhávání elit“ (KaR, s. 39–40). Miroslav Bárta se dokonce při popisu současnosti nevyhýbá ani expresivnějším výrazům, když píše o „znásilnění“ řek moderní civilizací (CaD, s. 113). Čtenářům však také nabízí pozitivní výhled do „nové epochy“, neboť pokud podle něj tyto výzvy jako lidstvo překonáme, posuneme se na „novou, kvalitativně vyšší úroveň“. Právě totiž „nastává doba, kdy bude třeba pojmenovávat fenomény a procesy jejich skutečnými jmény“ (KaR, s. 43), což je podle všeho i úkol, s nímž se pokusili popasovat autoři a autorky jednotlivých kapitol. Sebevědomí editorů je nemalé. Obě knihy označují v úvodních poznámkách za „unikátní“ příspěvky na velmi aktuální téma a autory a autorky kapitol představují jako „jedny z nejlepších vědců, které tato země má“, jednoduše jako „špičkové odborníky“ (CaD, s. 19). Primární zaměření knihy *Kolaps a regenerace* je definováno následovně: „Hlavním cílem projektu

3 Často budu čerpat z editorských úvodů obou knih, které jsou podepsány jak Miroslavem Bártou, tak Martinem Kovářem. Zatímco Bárta shodnou rétoriku drží i ve svých samostatných kapitolách, Kovář se v nich vyjadřuje „pouze“ k zadanému tématu a o zobecňující závěry se nepokouší.

bylo vyjasnit základní rysy krizových okamžiků ve vývoji kultur a civilizací této planety.“ (KaR, s. 20) Autorský kolektiv tento cíl podle Miroslava Bárty určitě naplnil, neboť na základě shromážděných textů editor užívá formulace typu „je zcela evidentní“ nebo „zřetelně se ukazují“ (KaR, s. 20) ve smyslu hledání určitých „zřetelných pojítek“ mezi podobami vývoje jednotlivých civilizací v takto velmi široce pojatém čase a prostoru. U druhé publikace, *Civilizace a dějiny*, se editoři čtenářům svěřují, že „usilovali o specifický sumář vývoje planety Země v konkrétních časových úsecích“, protože se chtěli „dobrat podstaty fungování jednotlivých civilizací na základě rozboru jejich specifického charakteru a vztahu člověka a prostředí“ (CaD, s. 20). Tyto vysoké cíle, které si Martin Kovář spolu s Miroslavem Bártou vytyčili a kterým podle nich také jednotliví přispěvatelé dostali, mají podle mě úzkou souvislost s často se opakující lamentací editorů – a Miroslava Bárty v jeho samostatných textech – nad vztahem „politických a podnikatelských elit“ k humanitním vědám. Obě knihy proto lze vnímat i jako pokus o legitimizaci humanitně zaměřených oborů, jmenovitě historie a archeologie, v současném světě, který jim prý vůbec nepřeje: „je v módě nad nimi do značné míry ohrnovat nos a pochybovat o jejich smyslu“ (KaR, s. 39), jsou vytěsňovány „na samou hranici přežitelnosti“ (CaD, s. 20), kde jsou „víceméně trpěny“ (KaR, s. 39). Podle autorů těchto charakteristik by tomu však mělo být právě naopak, protože „valná část problémů dnešního světa má právě společenský základ“ (KaR, s. 39), přičemž studium archeologie a historie „představuje zásadní klíč k pochopení toho, co se děje v dnešním světě, neboť procesy, kterým čelíme, nejsou nové“ (CaD, s. 138), a právě skrze poznání těchto procesů můžeme podle Miroslava Bárty „mnohým neblahým událostem předejít nebo je alespoň silně omezit“ (CaD, s. 139). Zúžení „humanitních oborů“ na archeologii a historii, k níž přistupuje ještě ekonomie, si zasluhuje bližší pozornost. Bárta o nich přímo píše jako o „triumvirátu“, který ve spolupráci s přírodními vědami „vytváří mocný nástroj pro poznávání vývojových trendů společností, minulých i současných“ (KaR, s. 20). Patrně nejsem sám, koho zarazí, že ze jmenovaného „triumvirátu“ má pouze ekonomie jako svůj primární úkol popis současnosti, zatímco archeologie a historie jsou spíše vědami o (více či méně vzdálené) minulosti. Jakkoli samozřejmě nelze zapomínat na specializace, jakými jsou soudobé dějiny, orální historie nebo archeologie současnosti. Naopak v této charakteristice i v obou knihách postrádám pohled sociologický nebo religionistický, tedy oborů, které v rámci humanitních věd mají studium současnosti mezi svými primárními úkoly.

Ohrožení soudobých humanitních oborů je však v textech, pod nimiž je podepsán jako (spolu)autor Miroslav Bárta, předvedeno pouze v rétorické rovině. Nikde nejsou shrnuty věcné argumenty, spíše se pracuje s předpokládaným čte-

nářovým předporozuměním. Svět se v nich dělí na „my“, tedy ty, kteří chápou jednoznačnou důležitost humanitních věd pro orientaci v současné „přelomové době“, a poněkud tajemné „ostatní“, kteří se snaží humanitní obory, a tedy i naprostou většinu autorů a autorek kapitol, marginalizovat. Jak jinak totiž rozumět formulaci, že „na nás ze všech stran doléhají argumenty o tom, že právě historické obory často nemají v tomto moderním světě zasvěceném technologiím co pohledávat“ (KaR, s. 39). Právě tento rétorický postup, společně s líčením obrazu úpadkové civilizace, umožňuje Bártovi rozvinout v jeho kapitolách moralizující diskurz. Mnohé citáty dokládající tento způsob psaní jsem již uvedl výše, ale lze najít i další: „Úpadek úcty k historii je svým způsobem symptomem úpadku hodnotového žebříčku našeho moderního světa.“ (CaD, s. 112) Skutečnost, že tato pozice je Miroslavu Bártovi vlastní a projevuje se nejen v těchto dvou specifických publikacích, je možno doložit například odkazem na rozhovor, který poskytl časopisu Reflex nedlouho po vydání knihy *Civilizace a dějiny*: „Jedna z příčin dnešního úpadku je, podle mého názoru, že se všechno zredukovalo na ekonomický příjem a výdaj, což všichni můžeme zažít v každodenním životě. Rozhodně nejsem zastáncem toho, abychom žili v bídě (...) ale na druhou stranu jsme vytlačili ze svého života duchovní rozměr. [...] Základní problém je vykořeněnost doby.“⁴ V této souvislosti pak myslím ani nepřekvapí, že autor pracuje s již notně obstarožním a právem historiky neužívaným souslovím „smysl našich dnešních dějin“ (CaD, s. 111). Pikantní navíc je, že v téže publikaci se filozof Miroslav Petříček od podobných konceptů jednoznačně distancuje (CaD, s. 355).

Druhým autorem, jemuž se v této recenzi hodlám stručně věnovat, je geofyzik a seismolog Jan Kozák, který přispěl do knihy *Kolaps a regenerace* kapitolou o obrazových ztvárněních největších světových přírodních katastrof a do publikace *Civilizace a dějiny* obecněji pojatým textem o jejich historii. V první kapitole nabízí popis „života civilizace“ na základě paralely s životem člověka (KaR, s. 641–642). Období zrodu a růstu civilizace prý mimo jiné odpovídá „skromnost a pracovitost (dosud nebohatého) obyvatelstva, pevná vláda, potlačování homosexuality a sexuality na veřejnosti, snížená míra zločinnosti, užívání návykových látek“. Civilizaci ve stadiu, které předchází jejímu zániku, pak má charakterizovat „uvolnění instituce rodiny, veřejné osvobození sexu a prostituce, růst homosexuality i zvýšení ostatních společenských neduhů (kriminalita, alkoholismus, drogy)“ (KaR, s. 642). Snad i z těchto několika krátkých citací je

4 STANISLAV DRAHNÝ, *Příprava na zkázu. Rozhovor s Miroslavem Bártou*, Reflex 1/2014, s. 47.

dostatečně zřejmé, že zde má čtenář co do činění s opravdu pozoruhodným textem. Jan Kozák svá tvrzení však myslí evidentně zcela vážně a editorům podobné formulace – podle mého přesvědčení prokazatelně nesmysly – rovněž nevdaly natolik, aby je z knihy vyřadili. Je tedy nezbytné se jim a dalším podobným se vši vážností věnovat – zesměšnit by je bylo až příliš snadné, subvertují se vlastně již samotnou četbou.

Kozák první užití paralely mezi „životem člověka“ a „životem civilizací“ připisuje „některým filozofům 18. století“. Konkrétně se dá odkázat třeba na G. Vica a jeho teorii o třech fázích vývoje národů/kultur, jež se cyklicky opakují a lze je přirovnat k vývoji jedince. Avšak myšlenka, že se historie opakuje v cyklech, tedy že „lidské civilizace se podobně jako člověk rodí, vyvíjejí, kulminují a zanikají“ (KaR, s. 642), byla vlastní již oběma velkým antickým kulturám, řecké a římské. Pokud jde o samotné charakteristiky vývoje civilizací, jak je Kozák představuje, trpí řadou nedostatků. A to zcela odhlížím od otázky, zda vůbec lze podobný výčet formulovat a zda má nějakou poznávací hodnotu – osobně v obou případech zastávám negativní stanovisko. Mnohé z těchto charakteristik nelze pro jejich nekonkrétnost operacionalizovat. Čím se vyznačuje „pevná vláda“, vůči čemu budeme měřit „sníženou míru zločinnosti“ atd.? Jiné zase neodpovídají poznatkům soudobého dějepisce. Například „potlačování sexuality na veřejnosti“ je vlastní evropské civilizaci jen v několika málo stoletích jejího vývoje – ještě v 16. století zdaleka nebyly projevy tělesnosti na veřejnosti tabu. „Pevná, dobře fungující rodina“ je opět obtížně operacionalizovatelné tvrzení a zároveň je nezbytné vědět, že právě třeba v 16. století znamenala „rodina“ v Evropě cosi poněkud jiného než dnes; často do ní patřili i pokrevně nepříbuzní jedinci (základní jednotkou byla domácnost). Podobně je tomu v případě „zločinnosti“, neboť definice toho, co je kriminální zločin, se například v rámci evropské civilizace v čase velmi proměňovalo, takže potom lze jen velmi obtížně porovnávat větší a menší „míru zločinnosti“; orgány veřejné moci tak dnes například nestíhají a netrestají zločin rouhačství nebo sebevraždy. Obskurní tvrzení o „růstu homosexuality a zvýšení ostatních společenských neduhů“ myslím netřeba komentovat. Čtenář se zkrátka prostřednictvím těchto charakteristik vývojových stadií civilizací setkává s čirým moralizováním, schovaným za rádobu objektivní analýzu obecného vývoje civilizací. Upřímnější by snad bylo napsat přímo: lidé dříve tvrdě pracovali, potlačovali své pudy a řídili se etickými kodexy (konkrétně desaterem, na něž autor často odkazuje), zatímco dnes zažíváme úpadek, a to nejen morální. Jan Kozák sice opakovaně oceňuje etická pravidla, která v Evropě zavádí (katolická) církev, ale vůči církvi jakožto instituci i jejím představitelům si zachovává chladný odstup, což lze dobře dokumentovat na způsobu, jakým popisuje náboženskou praxi vysvětlovat extrémní přírodní jevy odkazem na hříšnost společenství, které

jimi bylo postiženo. Autor zcela otevřeně podsouvá církevním představitelům či „vládnoucí garnituře“ úmysl ovládat tímto způsobem své poddané (CaD, s. 436, 437). Zde tedy máme co do činění s ukázkovým příkladem užití ideologie v Marxově smyslu, tedy jako falešného vědomí zakrývajících skutečnost. Jak ale dokládá řada výzkumů středověké a raně novověké Evropy,⁵ interpretace přírodních katastrof takto černobíle neprobíhala. A to tím spíše, zařadíme-li mezi katastrofy i povodně a požáry, což Kozák také činí (CaD, s. 427). Ve společnosti tehdy vedle sebe zcela přirozeně a pro moderního člověka možná nepochopitelně existovaly hned dva hlavní výkladové rámce těchto přírodních katastrof. Jejich původ byl jednak opravdu spatřován v hříšnosti lidí, kteří byli postiženi, ale nehledě na tuto zásadu církevní dogmatiky se zároveň hledali i další „viníci“, a to buď u „přírodních“ sil, například ve špatné konjunkci planet, nebo u konkrétních lidí a jejich (ne)činnosti. Proto také v případě povodní byli téměř vždy jako první podezřelí mlynáři, kteří za pomoci jezů manipulovali s výškou hladiny řek. Jan Kozák se zde tak dopouští minimálně dvou závažných pochybení. Jeho představa o předmoderní evropské společnosti, v níž jsou poddaní jen hříčkou v rukách „elit“, je v dnešní historiografii neudržitelná. Podobně jako obraz církve manipulující s věřícími. Takzvaní „obyčejní lidé“ byli tehdy mnohem samostatnější, než by z Kozákova popisu vyplývalo, a církev je a byla nejen mocenská instituce, ale především prostředek spásy, a na té tehdy záleželo všem nehledě na postavení na pomyslném společenském žebříčku. Přístup Jana Kozáka k popisu vývojových stadií civilizací tak podle mého vlastně za mnohé vděčí tradici, která je v Evropě přítomna minimálně již od Hésiodových dob, tedy líčení přechodu ze „zlatého“ do „železného“ věku.

V závěrečném hodnocení je nezbytné se opět vrátit ke kapitolám Miroslava Bárty. Smyslem hojných citací z jeho textů bylo přiblížit, jak tento nezpochybnitelný spiritus agens obou knih nahlíží na naši současnost. Opakuji, že podle něj žijeme ve zcela unikátní době, kdy se cosi nového rodí, staré zaniká a kdy je třeba tento proces otevřeně pojmenovávat a neschovávat se za „politickou korektnost“.⁶ Na mysl se mi tak vtírá otázka, zda v tomto případě nemáme – obrazně řečeno – co do činění s jistým typem proroka, který v přesvědčení o své pravdě

5 Pro středověk například JUSSI HANSKA, *Strategies of Sanity and Survival. Religious Responses to Natural Disasters in the Middle Ages*, Helsinky 2002, pro raný novověk MARIE LUISA ALLEMEYER, *Fewernoth und Flammenschwert. Stadtbrände in der Frühen Neuzeit*, Göttingen 2007.

6 Politickou korektnost považují oba editoři za „sebevražednou“ (CaD, s. 21), což ostatně jinými slovy v téže knize tvrdí i další dva historici, manželé Šediví (CaD, s. 467–468).

vidí kolem sebe takřka jen ty, kteří se mu snaží házet pomyslné klacky pod nohy. Pocitu, že právě *já* žiji v převratné době, propadli v minulosti i ti největší myslitelé – třeba A. Comte, který předpokládal, že skrze svou vlastní nauku vstupuje do třetí, pozitivní fáze lidského myšlení. Na tomto místě je zcela irelevantní otázka, zda se lidstvo právě teď ocitlo na prahu nové epochy, důležité je, že Miroslav Bárta je o tom přesvědčen a že na základě toho formuluje mimo jiné i cíle obou publikací – sumarizovat a zpřehlednit dosavadní stav bádání, vyjasnit některé „velké“ otázky, a to vše na úrovni takových celků, jakými jsou „kultury“ a „civilizace“. Podle něj to, že v současnosti vychází řada prací na téma kolapsů a krizí, odráží skutečnost, že se v „reálném světě“ cosi podstatného mění. Nestojí ale za úvahu i opačná interpretace, totiž že diskurz o kolapsech a krizích byl prvotní? Třeba jen vhodně odpovídá na lidskou potřebu chiliastických očekávání, kterou už sekularizovaná euroamerická civilizace neuměla jinak saturovat.⁷ Projevy nově definovaných „krizí“ už pak lze v „reálném světě“ vždy dohledat. V Bártových textech je ale také velmi silně patrná snaha legitimizovat postavení (vybraných) humanitních a sociálních věd, především onoho „triumvirátu“ archeologie, historie a ekonomie v současnosti, a tím pochopitelně i sebe sama. Oběma knihám se na poměry daných oborů dostalo velmi vřelého přijetí jak u čtenářů, o čemž svědčí dosavadní (ke konci roku 2013) čtyři dotisky knihy *Kolaps a regenerace*, tak i u novinářů. Teprve budoucnost ukáže, jak s tímto kapitálem Miroslav Bárta naloží.

Ondřej Hudeček

⁷ Americký historik RICHARD ALLEN LANDES, *Heaven on Earth. The varieties of the Millennial Experience*. Oxford – New York 2011, s. 467–468, píše v této souvislosti o dvou „nejdůvěryhodnějších apokalyptických proroctvích“ počátku 3. tisíciletí – hypotéze antropogenně zapříčiněného globálního oteplování a globálním džihádu.